

Újabb kutatások a *Margit-legenda* (1510) szövegtörténete körül

Mit tudunk a szövegről?

- Másolat 1510-ből, másolója: Ráskay Lea domonkos apáca; a másolás helye: az egykori domonkos kolostor a mai Margitszigeten
- Magyar nyelve sokhelyt természetes, bár fordítás latinból
- Két fő forrása:
 - Margit legrégebb (13. sz.), elegáns stílusú latin nyelvű legendája (*Legenda vetus*), amely kanonizációs célra készült
 - az 1276. évi szentségvizsgálat jegyzőkönyve, amelyben tanúk – köztük a szigeti apácátársak – vallottak Margit életéről és csodáiról
- Átgondolt szerkesztés (életrajz, csodák, a tanúk felsorolása) ↔ primitív fordítási hibák
- Befejezetlen: a vége nem készült el

Ahol Szent Margit, majd pedig Ráskay Lea is élt: az egykori domonkos kolostor rekonstruált alaprajza (a kép a szerző tulajdona)

A szöveg „belső” vallatása Mit ismerünk a forrásokból?

Tudjuk:	
Legenda vetus (LV)	Jegyzőkönyv 1276 (tekerces)
Ránkmaradt	
LVBol.=kisebb rövidítésekkel (fennmaradt Bolognában egy kódexben, amelyet Velencében írtak; a legendát oda Gergely magyar domonkos rendfőnök küldte 1409-ben)	Jzkv. 18. sz-i két másolata, (szerkesztett, megcsönkült szöveg, eredetije kb. 100 évig volt Margit koporsójában)
A fő forrásokból további latin és német nyelvű legendák készültek: ezekből óvatosan következtethetünk a magyar legenda szerzőjének forráspéldányára. Ezek tehát legendánk ún. másodlagos forrásai:	
Breviáriumi legenda (BrevL.); Borselli (15. sz.) legendája (Bors.); Ransanus (1490) Margit-életrajza (Rans.); német legendák: Jorg Valder fordítása (J.V.); Tössli legenda (=LV+LMi) (Tössli., a svájci Töss kolostorában készült)	Garinus 1340: Legenda Maior (LMA); Uő: Legenda Minor (LMi)

Milyen esetekben lehet rekonstruálni a magyar legenda eredeti forrását?

A másodlagos források segítségével esetenként következtethetünk a fő források ismert változataiból hiányzó szövegdarabokra. A következtetés lehetőségének néhány példáját látjuk alább:

Elírások javítása:

- MargL. 90/23: „de mykoron zent margyt azzont az ev *akaratyokra* nem vonhatnak”:
LVBol.18: „cum eam ad sua *vota* trahere non valent”;
J. V. IX: „sy nit mochten wandeln nach irem *willen*”.
Vö. MargL.89/17: „ev rajta minden *akaratyokat* meg tethetnejek;
LVBol. 18: „suam in ea omnem efficere posse *voluntatem*”
Rekonstruálható: ad suam *voluntatem*

Hiánypótlás (szövegszerű)

- MargL. 5/5–6: „Zent Margit azzon kezdte oly jgen nyilván es erevssen... haznalny *iozagos myjelkedevetebben*
- LVBol. adeo evidenter et efficaciter *Ø* cepit proficere. De lásd:
- BrevL. VII: „Adeo evidenter. et efficaciter *in virtutibus* cepit proficere”
- Bors. VI: „ adeo evidenter et efficaciter *in virtutibus* cepit proficere”
- Rans. V. c.: „et ipsa proficiebat *de virtute in virtutem*”;
- J. V. II.: *in tugenden*
- Tössli. VII.: *an allen tugenden*

Hogyan lett a latin forrásokból magyar legenda?

- A kutatók többsége szerint a forrásokat latinul dolgozták össze egy *latin anyaszöveggé*, majd *lefordították*. Más vélemény szerint a forrásokból *közvetlenül magyarul* is írhatták a legendát.
- Azt sem tudjuk pontosan, mikor dolgozták össze a forrásokat: a 13. sz. utolsó harmadában, a 14. sz. közepén, a 14. sz. végén vagy inkább a 15. sz. elején.
- Az is bizonytalan, mikor fordították: A 13. sz. végén, majd (többször) átdolgozták, más kutató szerint nincs adat a megállapításához.
- Kérdés az is, két különböző személy volt-e, aki a forrásokat összedolgozta és aki a legendát magyarra fordította. Elterjedt nézet szerint egy tehetséges kompilátorról és egy gyenge (női) fordítóról van szó.

Ha magyar legenda szövegét összevetjük az ismert forrásokéval, következtethetünk a legendszerző egyes módszereire és arra is, miben tér el legendánk a forrásoktól.

Mit mond a magyar legenda a forrásairól?

Élet (életrajz) = *Legenda Vetus* – *Legenda* = *jegyzőkönyv*

A szakirodalom úgy tartja, hogy a magyar legenda csak egy forrásról beszél, amelyet hol „élet”-nek (azaz életrajznak), hol „legendá”-nak mond. A források tükrében látjuk, hogy két forrásra utalhat. Az „élet” szóval – amely a latin *vita* ’élet, életrajz fordítása – a *Legenda vetus*-ra utalhat az első szentségvizsgálatot említő helyen, ugyanis azt az eseményt a régi latin legenda dolgozta fel:

MargL. 121: „Nagy zerlemel tudakoznak vala az ev zentseges eltyrevl · Es lelek evtet nagy chodalatos zentseges eltev zentnek · mykkeppen evneký *eleteben* meg vagyon irvan”.

A jegyzőkönyvi forrás pedig a „legenda” nevet kapja, így emlegethették azt a szigeti kolostorban. A következő példa főleg a legendszerző saját természetes beszéde:

MargL. 99: „fel veecek ez zent zvznek ev zentseges tetest es el hozak es le teuck *az kar alat* yol lehet altalyaban nem neuzeý meg *az legenda* helyet · hanem chak zent egyhaznak mongýa · de *menere az legendanak folyasa targya* · az *kar allyat* mongýa zent egyhaznak”

MRV 202: et postea portata fuit in *ecclesiam*

A példa azt is mutatja, hogyan próbálja meg valaki – bizonyára a legendszerző – Margit felravatalozásának helyét a jegyzőkönyvből kihámozni. Láthatóan távolabb van a kompilálás ideje, már nem tudta tanúktól megkérdezni a rávaló helyét.

Külön figyelmet érdemel, hogy a jegyzőkönyv latin *ecclesia* (’szentegyház, templom’) szavát konkrétan „*kar aljái*”-nak értelmezi. Margit korában azonban az apácakórus a kolostortemplom földszintjén volt. A kar felemelése az emeletre az 1381–1409 közötti építési szakaszban történt, ezután lehet a *kar aljáról* beszélni. Ez arra utal, hogy a kompilálás ezután történhetett.

A *Margit-legenda* két fő forrásának mai magyar fordítása

Hogyan segítheti a magyar legenda és latin forrásainak összevetése a magyar szöveg keletkezéstörténetének jobb megismerését?

A *Legenda vetus* népszerűbb szövegváltozata?

1271. január 18-án, Margit halálának első évfordulóján a kolostortemplomban csoda történt, amikor jelen volt V. István király (Margit testvére) is. A csoda leírása végén a magyar szöveg a király és kísérete *örömét* festi. A bolognai forrás ezt nem tartalmazza, helyette hivatalos hangon erősíti meg Margit szent hírét:

MargL. 168/1–10: „tevkellevssegel meg gyögývlya · *Ob / mjnemev evreme vala az jdeuben / istvan kyralnak · hog lagya vala az / ev huganak erdeme myat · keulemb kev / lemb · korsagbelyeket meg gyögývlny / az vr istennek kegessege mýa · sevt / nem chak istvan kýralý evrevl vala / de mend tellyessel magyarorzagbelý / vrak evrevlnek vala zent margyt / azzonnak erdemebevl.*”

LVBol. 44. cap. recepta perfecta sanitate ad debitam rediit mansuetudinem et circa omnes actus et sensus integrum rehabit rationis usum ... *nullo infirmitatis vestigio usque ad ipsam inquisitionis [diem] iuxta mandatum apostolicum...* „[a leány] tökéletesen visszanyerte egészségét. Szélid lett újra, mint ez rá jellemző volt, minden tette és érzése a korábbi ép lelki-letre vallott. ... Betegségének nem maradt semmi nyoma a pápai parancs szerinti vizsgálat napjáig...” (Ford. Bellus I.)

Az *öröm* említését azonban megtaláljuk Jorg Valdernak a LV-ből készített német fordításában is. Talán a bolognai szöveg mellett lehetett egy *népszerűbb latin változat* is?

Vö. Jorg Valder XIII. 15: „*waz freud* lob vnd ere vnd dancksamkait got. vnd sanct Margar. erpoten ward. daz ist allen zungen vnmüglich zu sprechen”.

Margit sírhelyét látogatók ma – a halála évfordulója (január 18) tiszteletére az egykori kolostortemplom romjai között celebrált egyik, évenként szokásos szentmise után

Jegyzőkönyvi „áthallás” a *Legenda vetust* fordító részletekben: a kompilátor nyomában?

A jegyzőkönyv fordulatai többször feltűnnek a LV-t fordító – azonos témájú – részletekben. Különösen nehezebb latin nyelvtani szerkezetek helyett találunk a magyar legendában a jegyzőkönyvvel egyező gördülékenyebb megoldásokat. Ez a jegyzőkönyvet jól ismerő „Fej” valószínűleg azonos lehet azzal, aki a jegyzőkönyvből próbált lokalizálni (l. előbb). Alighanem a kompilátor nyomában vagyunk, aki átjavította a LV régibb fordítását (erről alább). Az ő fejében találkozhatott a két forrás a legvalószínűbben. Kérdés, milyen nyelven történt az összekapcsolódás.

- MargL. 177: „negy jeles oruos doctorok · *kýk ez kýralyal bannak vala* keetesgben esenek ez kýralnak eltyrevl”
- LVBol. 52. c.: *omni* medicorum, *qui adevant, cura et auxilio deficiente* vita erat desperatus.
- De vö. 50. tanú, a király orvosa, MRV 299: quatuor medici, *qui ipsum curabant*, desperaverunt de vita sua.

A stílus emelése

A jegyzőkönyv egyszerű, a beszélt nyelvhez közel álló mondatait a magyar legenda elegánsabb szerkeztetvé teszi. Kérdés, volt-e értelme, hogy ezt latinul tegye?

Példa: A rákfőzés jeleneténél elbeszélésekor a tanú vallomásában inkább melléndelő mondatok (et ’és’=5), és kijelentő mód van, alárendelés ritkán (quando ’amikor’=1). A magyar legendában több az alárendelő mondat (mikoron=3), mint a melléndelő (és=2), az igék pedig latinus (irodalmi) használatú feltételes módiak:

Egy jdeuben **mykoron** soror sabýna donat vrnak leyanya **fevzne** az sororoknak vachorara rakot · jme az fazek meg gyvlada mjndenestevl kyben valanak az rakok · **es mykoron** ez soror sabina nem **merneye** ky venny az fazekat az zentbev · zent margyt azon · azon jdeuben jen · az cohnýara · **mykoron** *ez latnaya* hog ez soror nem **merneye** ky venny az fazekat · leg ottan [...] zent margyt azzon az ev kezét veté az langnak kevpzyben **es** ky vona az zennek kevpzybevl · de zent margyt azzon/nak sem kezét sem ruhayanak zevret sem egete meg (MargL. 23-24.)

Item [Domina *Sabina filia* quondam *domini Donati ... soror* et monialis monasterii ... de insula] *dixit*: „Quadam die erat una olla ad focum in coquina, in qua erant gamberi, **et** apparebat, quod tota illa olla arderet, **et** ego non audebam, ponere manum, **et** illa virgo Margaretha intravit in coquinam, **et quando** vidit hoc, incontinenti apposuit manum, **et** traxit eam de flamma (et) nec manus, nec vestes suae in aliquo combustae fuerunt”. (Soror Sabina, 10. t: MRV 205)

A fordítás módjához: „visszafele” fordítás (MRV 1-2-3 = MargL. 3-2-1)

Az események visszafele sorrendben való elmondása olykor talán úgy is születethet, hogy a latinul elolvasott szöveget a szerző magyarul adta vissza.

S. Jolent, a 3. tanú:

MRV 176-7: *Item* dixit ipsa testis, [1] quando surgebat, ut videret, si esset hora matutina, quia erat sacristana, frequenter ibat ad lectum dictae virginis Margarethae, et [2] semper inveniebat ipsam iuxta lectum stantem in oratione, et hoc vidit [3] per *novem* annos, in quibus fuit sacrestana.

MargL.14/12-21: „*jelessevl Soror jolent* hogky vala secrestyeres soror · vgmond hog [3]ev *nyole* eztendeýg volt Secrestýeres es [2] mjndenkoron gyakorta lelte <v> evtet jmsagsban veternyenek elevelt ·[1] mykoron ez soror megýen vala az ora meg latny ·hog ha jdeve veternyet harangoznya”.

Fordítási hibák

A fordítási hibák többsége a *Legenda vetus* átültetésekor fordul elő. Iskolás hibák, melyek a korai fordításokra jellemzők, utalhatnak *Legenda vetus* korai fordítására, amelyet a kompilátor egyébként több helyen átdolgozott (vö. fentebb).

Például a téves etimológizálás iskolás hibája:

MargL. 5/1-2: „predicator zertzetbely *testnekevl lakozo* sororoknak clastromaban” (= a rendbe bekebelezett sororok) LV 5. c: claustris sororum nostro ordini *incorporatarum*. (téves elemzéssel: *in*-fosztó előtag +*corpus* ’test’ helyesen: *in* ’ba, be’+*corpus* =’bekebelez’)

Sajátos stílusdíszítés

A *Margit-legenda*-ban – és a többi Ráskay Lea másolta kódexben is – jellemző a közeli jelentésű szavak melléndelő párosítása, s gyakran e párok díszítése is például alliterációval vagy variálással. Helyükön a latin forrásban többnyire csak egy szó áll. Egy latin szó két anyanyelvvél való visszaadása a középkorban más népeknél is ismert anyanyelvi stílusszokás volt. Nem fordítói próbálkozásokról, illetve a stílus későbbi javításának jeleiről van szó, amint több kutató értelmezi. A Ráskay-kódexek szóvariálására jellemző, hogy ugyanaz a szó az ismételt említésekor vesz párat maga mellé.

MargL. 58: [Szent Margit Marcellus] „*tanalchýval tanehtasýval jgekezyk myellevdyk vala*”
L V 14. c.: cuius *informationibus et consiliis* principaliter intendebat

Ritmus

A *Margit-legenda* szövege sok helyen szabályos ritmusa. A szöveg ritmusa leginkább a hosszú (szóbeli) használat során forrhatott ki, s nem kell verses előzményre gondolni. Esetleg hathatott a LV elegáns rimes prózastílusa is.

MargL 140: „Ha en tapaztalandom || istennek | leányanak || zvz zent margyt | azzonnak || koporsojait || *hýzem* | *remellem* || hog ez nagy] keenbol | meg gyögývlok”

LV 30. c.: Si sepulcrum | Dei famulae | virginis Margaretae| tetigero,|| ab ista passione | sanari me *spero*.

Következtetések

- A *Margit-legenda* vélhető keletkezése:
 - A *Legenda vetus* népszerűbb szövegváltozata? (vö. J. V.)
 - Ennek korai fordítása (vö. hibák)
 - A *Margit-legenda* kompilálása 1409 után (a kar emeleti elhelyezése)
 - A kompilálás módja: a *Legenda vetus* régi fordításának átdolgozása + a jegyzőkönyv beledolgozása magyarul
 - A magyar szöveg szuverén díszítése (gördülékenység, magasabb stílusigény, szópárosítás, ritmus)

A jelen prezentáció teljesebb változata a számítógépen megtekinthető.